

ISSN: 2788-9718 (online)

ISSN: 1814-6961 (Print)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2024. № 27 (2)

Редакция

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)

E-mail: kabulzia@rambler.ru Тел.: +77014070164

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Редакциялық алқа

Аяған Бүркітбай Фелманұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Астана, Қазақстан) Scopus Author ID: 5865559700; ORCID

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі Республикалық орталығының директоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Мемлекет тарихы институтының директоры (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Әжіғали Серік Ескендірұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі; Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Әлімбаев Нұрсан, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Вильмено Анне-Мари, антропология докторы, Лувен католик университетінің профессоры (Лувен, Бельгия); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, эксперименталды археология ғылыми-зерттеу лабораториясының ғылыми қызметкері, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Margulan Centre, «YMAI» Халықаралық ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшесі (Қазақстан – Украина); ORCID

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушқумбаев Айболат Қайырсыямұлы, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің аймақтану кафедрасының профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, антропология докторы, профессор (Сеул, Корея); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александер, PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Оксфорд, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Археология докторы, профессор, "Биоархеология" ғылыми орталығының жетекшісі, Вильнюс университеті. Вильнюс қ., Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муминов Әшірбек Құрбанұлы, тарих ғылымдарының докторы, арабист, профессор, ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Стамбул, Түркия); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Мұқтар Әбілсейіт Қапизұлы, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Оно Рюосукэ, тарих ғылымдарының докторы, Васеда университетінің антропологы (Токио, Жапония);

Отенова Гульфира Елубаевна, Тарих ғылымдарының докторы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Павлодар қ., Қазақстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, археология ғылымдарының докторы, профессор, археология және тарих департаменті, Эксетер университеті (Эксетер, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Өмер Құл, әлеуметтік ғылымдар докторы, Стамбул университетінің профессоры (Стамбул, Түркия); ORCID

Петер Финке, PhD, Макс Планк атындағы Институтының профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария); Scopus Author ID: 55124700300

Садвокасова Закиш Төлеханқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Уяма Томохико, PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Саппоро, Жапония); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Жауапты редактор

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы

Ғылыми редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Әбікей Арман Мұратұлы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

Редакция

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан). E-mail: kabulzia@rambler.ru; Scopus Author ID: 56195670100; ORCID.

Члены редакционной коллегии

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института Истории государства РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Ажигали Серик Ескендрович, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник, почетный заведующий отделом этнологии и антропологии Института Истории и этнологии (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Абусейтова Меруерт Хуатовна, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук РК; директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Алимбай Нурсан, кандидат исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Аяган Буркитбай Гелманович, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Астана, Казахстан); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Вильмено Анне-Мари, доктор антропологии, профессор Католического университета Лувен, (Бельгия, Лувен); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Исмагулов Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, научный сотрудник Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной археологии, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Margulan Centre, заведующая Международной научно-исследовательской лабораторией «YMAI» (Казахстан – Украина); ORCID

Кумеков Болат Ешмухамбетович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК; директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Алматы) Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушкумбаев Айболат Кайрслямович, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, профессор кафедры регионоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, Сеул); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, г. Вильнюс, Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муктар Абильсеит Капизович, Директор РГКП «Государственного историко-культурного музей-заповедник «Сарайшык», доктор исторических наук, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Мунинов Аширбек Курбанович, доктор исторических наук, арабист, профессор; Консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Омер Кул, доктор социальных наук, профессор Стамбульского университета; (Турция, Стамбул); ORCID

Оно Рюосуке, доктор исторических наук, антрополог Университет Васеда (Япония, Токио);

Отепова Гульфира Елубаевна, Доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана. г. Павлодар, Казахстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, доктор археологии, профессор департамента археологии и истории университета Эксетер (г. Эксетер, Великобритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Садвокасова Закиш Тулехановна, доктор исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Уяма Томохико, PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония, Саппоро); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300

Ответственный редактор

Муканова Гюльнар Кайроллиновна

Научные редакторы

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Абикей Арман Муратович

Мурзаходжаев Куаньш

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Сания Жуматаевна

Editorial Team

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan) E-mail: kabulzia@rambler.ru

Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich, doctor of historical sciences, professor, director of the of the Institute of history of state of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Abusseitova Meruert Khuatovna, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Republican information center for studies of the historical materials (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Alimbay Nursan, candidate of historical sciences, professor; chief researcher of the C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty). Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Ayagan G. Burkhitbay, Professor of History, Deputy Director of the Institute of State History Institute of Republic of Kazakhstan, (Astana, Kazakhstan); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Azhigali Serik Yeskendirovich, doctor of historical sciences, professor, chief researcher, emeritus head of the department of ethnology and anthropology of the Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Ismagulov Orazak Ismagulovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, corresponding member of the Bologna Academy of sciences (Bologna, Italy), head of the physical anthropology laboratory of the National museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Krupa Tatiana Nikolaevna, Researcher at the Research Laboratory of Experimental Archaeology, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Margulan Centre, Head of the International Research Laboratory "YMAI" (Kazakhstan – Ukraine); ORCID

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Internal institute of Kypshak studies of the al-Farabi Kazakh national university, professor of Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Kushkumbayev Aibolat Kairslyamovich, doctor of historical sciences, chief researcher of the regional studies department of the Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Morrison Alexander, PhD, professor New College, Oxford (Great Britain, Oxford); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Motuzaitė-Matuzevičiute, Giedre, Professor (Archaeology), Full Professor, a head of Bioarchaeology Research Centre at Vilniaus Universitetas, Vilnius, Lithuania; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Muktar Abilseit Kapizovich, Director of the State Historical and Cultural Museum-preserve "Saraishyq" - Doctor of Historical Sciences, Professor: Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Myong, Soon-ok, doctor of anthropology, associate professor (Republic of Korea, Seoul); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Muminov Ashirbek Kurbanovich, doctor of historical sciences, arabist, professor; consultant of the General director on organizational affairs OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Omer Cul, doctor of social sciences, professor of Istanbul university (Turkey, Istanbul); ORCID

Ono Ryosuke, PhD, anthropologist Waseda University (Japan, Tokyo);

Otepova Gulmira Elubayevna, Doctor of Historical Sciences, Professor Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Outram Alan, Doctor of archeology, professor, Department of Archaeology and History, University of Exeter (Exeter, UK); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Peter Finke, PhD, professor of the Max Planck institute, Zurich university (Switzerland, Zurich); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Sadvokassova Zakish Tleukhanovna, doctor of historical sciences, professor; chief researcher of the C.C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Uyama Tomohiko, PhD, professor of the Slavic-Eurasian researches Center of Hokkaido University (Japan, Sapporo); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Vuilleminot Anne-Marie, doctor of anthropology, professor of the Catholic university of Luven, (Belgium, Luven); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Executive Editor

Mukanova Gulnar

Scientific Editors

Kasymova Didar

Abikey Arman

Murzakhodzhayev Kuanysh

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Kopeyeva Saniya

ӘДІСНАМА / METHODOLOGY / МЕТОДОЛОГИЯ

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhly
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 27. Is. 2, pp. 284-300, 2024
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРПТИ / IRSTI 03.20.
https://doi.org/10.51943/2788-9718_2024_27_2_284-300

KAZAKHSTAN – KARA SHANYRAK OF THE TURKIC PEOPLES BASED ON THE 50-CENTURY ETHNIC HISTORY OF THE KAZAKH PEOPLE

Orazak Ismagulov¹, Ainagul Ismagulova²

¹Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (54, Tauelsizdik avenue, 010000 Astana, Republic of Kazakhstan)

Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan,

Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences (Italy)

<https://orcid.org/0000-0001-9875-9231>. E-mail: orazak.ismagulov@mail.ru

²Laboratory of Physical Anthropology of the Research Center for Archeology and Anthropological studies of the M. Auezov South-Kazakhstan University

(160012 Shymkent, Tauke khan avenue, 5, Republic of Kazakhstan)

Senior scientific researcher

<https://orcid.org/0009-0009-6605-0151>. E-mail: ainagul.ismagulova@bk.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2024

© Ismagulov O., Ismagulova A.I., 2024

Abstract. *Introduction.* This article examines the ethnohistorical aspects of the justification of Kazakhstan as the cradle of the Turkic peoples based on physical anthropology data. *Goal and tasks.* Ethnohistorically substantiate the thesis about the assignment of Kazakhstan to the Kara Shanyrak of the Turkic peoples. To do this, the authors used data from the physical anthropology of modern Kazakhs and their ancestors, obtained by them over the past decades. *Materials and methods.* The complex anthropological materials of the Kazakh people and the paleoanthropological materials of their ancestors obtained by the authors were compared with each other and in dynamics. The main research methods are anthropological, as well as comparative analysis using a population approach. *Results.* The results of the analysis and comparison of anthropological and paleoanthropological data were used as the basis for the proposed graphical diagram reflecting the dynamics of the ethno- and racial genesis of modern Kazakhs and their physical ancestors. Sculptural anthropological reconstructions of the inhabitants of Kazakhstan from different historical periods were also used. At the same time, based on the study of the 50-century ethnic history of the Kazakh people, the authors present a draft of the new state Emblem of Kazakhstan with a description of the symbols. *Conclusion.* Due to the fact that the racegenesis and ethnogenesis of the Kazakh people took place over five thousand years, the attribution of Kazakhstan to the Kara Shanyrak of the Turkic peoples is completely scientifically justified.

Keywords: Anthropology, ethnic history, Kazakh people, Turkic peoples, Kara shanyrak, state Emblem of Kazakhstan

For citation: Ismagulov O., Ismagulova A.I. Kazakhstan – Kara shanyrak of the turkic peoples based on the 50-century ethnic history of the kazakh people // Otan tarikhy. 2024. Vol. 27. No. 2. Pp. 284-300 (In Kaz.). DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_2_284-300

ҚАЗАҚСТАН – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ 50-ҒАСЫРЛЫҚ ЭТНИКАЛЫҚ ТАРИХЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ҚАРА ШАҢЫРАҒЫ

Оразақ Смағұлов¹, Айнагүл Смағұлова²

¹Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасы (54-үй, 010000 Астана қ., Тәуелсіздік даңғ., Қазақстан Республикасы)

Тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі,

Болонья ғылым академиясының (Италия) корреспондент-мүшесі

<https://orcid.org/0000-0001-9875-9231>. E-mail: orazak.ismagulov@mail.ru

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік-Қазақстан университетінің Археология және антропологиялық зерттеулер ғылыми орталығының физикалық антропология зертханасы

(5-үй, Тәуке хан даңғ., 160012 Шымкент қ., Қазақстан Республикасы)

Аға ғылыми қызметкері

<https://orcid.org/0009-0009-6605-0151>. E-mail: ainagul.ismagulova@bk.ru ,

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024.

© Смағұлов О.С., Смағұлова А.О., 2024.

Аңдатпа. *Kіріспе.* Бұл мақалада физикалық антропологиялық деректер негізінде Қазақстанның түркі халықтарының бесігі ретінде негізделуінің этнотарихи аспектілері қарастырылады. *Мақсаты мен міндеттері.* Қазақстанды түркі халықтарының Қара шаңырағына жатқызу туралы тезисті этнотарихи негіздеу. *Материалдар мен әдістер.* Ол үшін авторлар қазіргі қазақтар мен олардың ата-бабаларының соңғы онжылдықтарда алған физикалық антропологиясының деректерін пайдаланды. Авторлар алған қазақ халқының кешенді антропологиялық материалдары мен олардың ата-бабаларының палеоантропологиялық материалдарын бір-бірімен және өзара динамикасында салыстырды. Негізгі зерттеу әдістері антропологиялық, сонымен қатар популяциялық тәсілді қолдану арқылы салыстырмалы талдау болып саналады. *Нәтижелер.* Антропологиялық және палеоантропологиялық деректерді талдау және салыстыру нәтижелері қазіргі қазақтар мен олардың физикалық ата - бабаларының этно-және нәсілшілдік динамикасын көрсететін біздің ұсынған графикалық схеманың негізіне салынды. Әртүрлі тарихи кезеңдегі Қазақстан тұрғындарының мүсіндік антропологиялық реконструкциялары да пайдаланылды. Сонымен қатар, авторлар қазақ халқының 50-ғасырлық этникалық тарихын зерттеу негізінде рәміздерге сипаттама берген Қазақстанның жаңа мемлекеттік Елтаңбасының жобасын ұсынады. *Қорытынды.* Қазақ халқының расогенезі мен этногенезіне бес мың жылдан астам уақыт өткендіктен, Қазақстанды түркі халықтарының Қара шаңырағына жатқызу толық ғылыми орынды.

Түйін сөздер: Антропология, этникалық тарих, қазақ халқы, түркі халықтары, Қара шаңырақ, Қазақстанның мемлекеттік Елтаңбасы

Дәйексөз үшін: Смағұлов О.С., Смағұлова А.О. Қазақстан – қазақ халқының 50-ғасырлық этникалық тарихына негізделген түркі халықтарының қара шаңырағы // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 2. 284-300 бб. (Қаз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_2_284-300

КАЗАХСТАН – КАРА ШАНЫРАК ТЮРКСКИХ НАРОДОВ НА ОСНОВЕ 50-ВЕКОВОЙ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Оразак Исмагулов¹, Айнагуль Оразаковна Исмагулова²

¹Лаборатория физической антропологии Национального музея РК (010000 г. Астана, просп. Тауельсиздик, 54, Казахстан)

Доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корреспондент Болонской АН (Италия)

<https://orcid.org/0000-0001-9875-9231>. E-mail: orazak.ismagulov@mail.ru

²Лаборатория физической антропологии Научно-исследовательского Центра археологии и антропологических исследований

Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова (160012 г. Шымкент, просп. Тауке хана, 5, Казахстан).

Старший научный сотрудник

<https://orcid.org/0009-0009-6605-0151>. E-mail: ainagul.ismagulova@bk.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2024

© Исмагулов О.С., Исмагулова А.О., 2024.

Аннотация. *Введение.* В данной статье рассматриваются этноисторические аспекты обоснования Казахстана как колыбели тюркских народов на основе данных физической антропологии. *Цель и задачи.* Этноисторически обосновать тезис об отнесении Казахстана к Кара шаныраку тюркских народов. *Материалы и методы.* Для этого авторы использовали данные физической антропологии современных казахов и их предков, полученные ими за последние десятилетия. Полученные авторами комплексные антропологические материалы казахского народа и палеоантропологические материалы их предков были сопоставлены между собой и в динамике. Основные методы исследования – антропологические, а также сопоставительный анализ с использованием популяционного подхода. *Результаты.* Результаты анализа и сопоставления антропологических и палеоантропологических данных положены в основу предложенной графической схемы, отражающей динамику этно- и расогенеза современных казахов и их физических предков. Были также использованы скульптурные антропологические реконструкции насельников Казахстана разных исторических периодов. Вместе с тем на основе изучения 50-вековой этнической истории казахского народа авторами приводится проект нового Государственного Герба Казахстана с описанием условных обозначений и символики. *Заключение.* Поскольку расогенез и этногенез казахского народа происходил на протяжении пяти тысяч лет, отнесение Казахстана к Кара шаныраку тюркских народов вполне научно обосновано.

Ключевые слова: Антропология, этническая история, казахи, тюркские народы, Кара шанырак, Государственный Герб Казахстана

Для цитирования: Исмагулов О., Исмагулова А.И. Казахстан – Кара шанырак тюркских народов на основе 50-вековой этнической истории казахского народа //

Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 2. С. 284-300. (На Каз.). DOI:
10.51943/2788-9718_2024_27_2_284-300

Кіріспе. Соңғы кезде баспа бетінде және теледидарда Қара шаңырақ, түркі бірлестік, қауымы туралы әңгіме жиі айтылады. Осыған орай бізде өз пікірімізді ресми айтқанды жөн көріп отырмыз.

Бұл арада әңгіме басын танымалы Абайдан бастағанды жөн көріп отырмыз. Ол XIX ғасырдың басында айтқан болатын: «Қазақтардың моңғолдардан шыққаны ұят емес, қазақ халқының шығу тегі туралы ешбір ғылым саласында жоғы ұят» деп (Абай Құнанбайұлы, 1977: 103). Өте орынды айтылған сөз. Өйткені Абай дұрыс айыра білген әшейін дәлелсіз аңыздарға, жазбаларға сүйеніп субъективтік жолмен айтқаннан көрі алдымен зерттеу әдісімен анықтағанды дұрыс деп оны ажырата білген. Сондықтан біздер Абайдың айтқан ғылыми жолына орай алғашқы рет физикалық антропологиялық әдістермен қазақ халқын зерттеуді жөн көрдік. Ол үшін алдымен Қазақстанның көне дәуірінің тұрғындарының палеоантропологиялық ерекшеліктерін анықтаудан бастадық. Сонымен қатар бүгінгі қазақтардың антропологиялық ерекшеліктерін де қосып зерттеулерді орынды санадық.

Материалдар мен әдістер. Алдымен бүгінгі қазақтардың физикалық антропологиялық көп салалы әдістермен Алтайдан бастап Маңғыстауға дейін олардың популяциялық бірегейліктерін анықтауды жөн көрдік. Ол үшін физикалық антропологияның алты бірдей салаларынан, яғни соматология, одонтология, дерматоглифика, серология, краниология мен дәм сезімдерін бір уақытта, бір топта және бір жерде анықтауға ұмтылдық. Мұндай кешенді ізденістерді Қазақстан бойынша алғаш рет біздер жүргіздік. Соның арқасында бірнеше монографиялық еңбектер жарияланды. Солардың арасында «Этническая антропология Казахстана» (Исмагулов, 1982), «Этническая геногеография Казахстана» (Исмагулов, 1977), «Этническая одонтология Казахстана» (Исмагулов, Сихымбаева, 1989), «Этническая дерматоглифика казахского народа» (Исмагулов и др., 2008), «Қазақ халқының антропологиялық тарихы» (Смағұлов, 2011), «Происхождение казахского народа» (Исмагулов, Исмагулова, 2017) және т.б.

Сонымен қатар Қазақстан жерінен энеолит дәуірінен бастап бүгінгі қазақтарға шейін бес мың жылды қамтып жиналған палеоантропологиялық материалдарды қосуға болады. Зерттелген материалдың арқасында Қазақстан жеріндегі көне адамдар өздерінің этно-тарихын, мәдениетін қаншалық тұрақты ел болғанын нақтылы айғақтайды. Барлық зерттелген физикалық антропологиялық материалдарға қарағанда мұндай ғылыми кешенді зерттеулер Қазақстан жерінде алғашқы рет іске асырылып отыр.

Жарияланған материалдар туралы айтатын болсақ қазақ халқы түркі халықтарының Қара шаңырақ иесі болары хақ. Қара шаңыраққа иелік жасау үшін, біздіңше, бірнеше шарттары болуы қажет. Соның бір шарты – тұрғын ұлттың өзіндік Орталық Азия аймағында мекен еткен байырғы ата-бабаларынан бері ұзақ уақыт үзіліссіз ұрпақ жалғастығы болу керек. Екіншіден, иелік жасайтын тұрғынның этнолингвистикалық тарихы мыңдаған жылдар бойы түркі тілінің негізінде болуы жөн. Содан кейін, бүгінгі таңда Орталық Азияның аймағында бұл күнде өзіндік дара, егеменді, танымал мемлекеті болуы қажет.

Енді алдымен физикалық антропологияның зерттеу әдістемелері туралы айтқанды жөн көреміз.

Физикалық антропологияның ғылыми саласы айтарлықтай күрделі және өзіндік айрықша бағыттары мен кешенді материалдар жинайтын нысандары да бар. Себебі адам организмі өте күрделі биоэлеуметтік жүйе болып саналады. Сондықтан мамандар

оны бөлшектеп және түрлі салаларға бөліп зерттеуге мәжбүр. Бүгінгі таңда адам тұлғасын зерттеу нысанының шеңбері өте кең: молекулярлы және биохимиялық деңгейінен бастап конституциялық құрылымына дейін қамтиды.

Ұсынылып отырған еңбектің талабына орай біз антропология ғылымының тек қалыптасқан негізгі классикалық салаларының зерттеу нысанына ғана назар аудармақпыз. Физикалық антропологияның зерттеу барысына негізгі нысан етіп алынатын және тиісті ақпарат бойынша іске асырылатын зерттеу ретінде соматологиялық зерттеуді айтуға болады. Мұнда негізгі нысан ретінде тек тірі адамдардың ғана дене құрылысы, дене пропорциясы, салмағы, антропометриясы мен антропоскопиясы, т.б. сыртқы ерекшеліктері зерттеледі. Сонымен қатар алақан мен саусақ тері бедерлері де арнайы зерттеледі. Қан жүйелері мен генетикалық құрылымдар, тіс морфологиясының ерекшеліктері де қажетті зерттеу нысандарының қатарына жатады. Бас және қаңқа сүйектерінің, әсіресе краниологиялық зерттеу нысанының алатын орны айрықша. Тарихи тұрғыдан антропологиялық іздену барысында кейбір қоғамдық ғылымдар саласына да назар аударылады. Соның қатарына қазақ халқының субэтникалық құрылымы, аумағы, демографиялық анықтамалары т.б. ерекшеліктері зерттеу нысаны ретінде физикалық антропология саласындағы ізденістерде жиі қолданылады.

Аталмыш нысандар ішінде қазақтарды антропологиялық зерттеу барысында өте қажет деп саналатын бағыттың бірі демографиялық анықтамалар болғандықтан, нақтылы зерттелген топтардың тарихи қалыптасу, тұрақты мекенжайынан, яғни әрбір ауылдан олардың бір жылдағы жыныс, жас, туу, өлім көрсеткіштері туралы анықтамалары жиналды. Бұл анықтамалар арнайы жасалған бланкіге толтырылып отырды. Біздер кешенді антропологиялық зерттеу жүргізген кезде Қазақстанда қазақтардың жалпы саны 6 миллионнан асқан болатын.

Жалпы айтқанда, қазақ халқының физикалық антропологиясының нысаны, бағдарламасы және ақпараты қанағаттанарлық деңгейде іске асырылды деп айта аламыз. Қазақ халқының физикалық антропологиясына байланысты соңғы 40 жыл жиналған материалда әдістеме тұрғысынан және оларды салыстырмалап пайдалануда ешқандай қайшылық болмайды деген пікірдеміз. Өйткені бұл мақаланың авторлар кезінде Мәскеудің әлемге танымал антропология мектебінен өткен және олармен күні бүгінге дейін байланысын үзбей келе жатқан мамандар болып саналады. Сонымен қатар бұл авторлар ұзақ жылдар бойы алыстағы ауылдарда тарихи қоныстарын өзгертпеген тұрақты мекендеген қазақтарды арнайы зерттеу үшін жыл сайын экспедициялар ұйымдастырып, кешенді антропологиялық зерттеулерін сол жерде және сол субэтникалық топтардың арасында жүргізген тәжірибелі бірегей мамандар қатарына жатады.

Бұл күнде генетикалық тұрғыдан алып қарағанда, тек ауылдық тұрғындарын ғана зерттеу нысаны ең тиімді жол болып саналады. Себебі тек тарихи қалыптасқан ауылдық популяция ғана тарихи генекордың ерекшеліктерін нақты сақтайтын қауым болып есептеледі.

Қазақ популяциясын зерттеу нысанының ерекшелігі сонда, оның субэтникалық құрылымы тарихи-этнографиялық тұрғыдан алынып, кешенді түрде сипаттамалар берілді. Мұндай арнайы зерттеу тұңғыш рет іске асырылып отыр.

Бұған халық жадында сақталып қалған үш жүздің негізгі руларының ұрпақтары арнайы нысан болып алынды. Өкінішке қарай, кеңес үкіметінің антропологияға деген жағымсыз әрекеттерінің кесірінен көптеген ру өкілдері толық қамтылмай қалды. Дегенмен де ХХ ғ. екінші жартысында алғаш рет қазақтар арасындағы субэтникалық топтардың өзара этноантропологиялық қарым-қатынастарын анықтауға мүмкіндік жасауға ұмтылды.

Жалпы қазақ популяциясын зерттеу нысаны айтарлықтай дұрыс бағытта анықталып алынған, бұл - кешенді ғылыми ізденістің жемісі деп санаймыз. Сонымен бұл жиналған материалдардың ғылыми маңызы сонда, олар қазақ халқының мәңгілік тіршілігінде ескерусіз қалмайтын морфофизиологиялық артефактілер болмақ.

Бұл күнде антропологияда адамның дене құрылысы мен оның физиологиялық және биохимиялық ерекшеліктерін зерттеудің, әсіресе халықты раса тұрғысынан зерттеудің, өзіндік бірнеше ғылыми әдістемелері қалыптасқан. Соның ішінде ғылыми айналымда көп таралған әдістемелердің бірі – популяциялық зерттеу.

Бүгінгі таңда физикалық антропологияның қай саласында болмасын зерттеу тәсілдерінің негізгі әдістемесі популяциялық деңгейде жүргізіледі, яғни адамдарды топтау (группа) арқылы тиісті морфофизиологиялық сипаттамалар беру бойынша іске асырылады. Аталмыш термин алғаш рет XX ғасырдың басында биоэлеуметтану саласында ғылыми айналымға енгізілген болатын. Қазір бұл терминнің көптеген анықтамалары бар. Жалпы мұның адамдар тобына байланысты негізгі мәні адам қауымдастығының ғасырлар бойы өзара араласуының ықпалымен биоэлеуметтік тұрғыдан топталған түрі дегенді білдіреді. Мұндай топтардың ішіндегі адамдардың өзара неке құру шарты айтарлықтай жиі болады. Соның арқасында бұл адамдар тобының арасында туыстық қасиеттер белгісі ұлғая түседі. Ал оның сырт аймағындағы адамдардың туыстық некелесу деңгейі төмен болып келеді. Осындай ішкі және сыртқы топтардың бір-бірінен туыстық жағынан окшаулануы – генетикалық тоғысудың әсері арқылы қалыптасады. Осылайша әрбір топты құрайтын жеке адамдардың (индивидуумдардың) өзара айтарлықтай туыстық байланыстарының барлығы және олардың өзіндік генеқоры мен сыртқы пішіні (фенотип) ортақ белгілері жағынан басқа топтардан (популяциялардан) окшауланып тұрады. Сөйтіп популяциялық әдістеме бойынша қауымдық раса типінің қалыптасу жолындағы барлық ерекшеліктерінің жан-жақты ескерілуі арқылы популяциялардың (топтардың) генетикалық деңгейдегі бір-бірінен айырмашылығы айқындалады. Физикалық антропология саласында расаға байланысты анықтамаларды тек популяциялық әдістеме бойынша ғана сипаттау жолы 1964 жылы Мәскеуде және 1966 жылы Парижде ЮНЕСКО-ның арнайы шешімімен қабылданған болатын. Сонымен қатар Еуропа мен Америка антропологтерінің расаға байланысты арнайы мәлімдемелері де бар.

Бұл популяциялық әдістемеден басқа антропологиялық зерттеуде типологиялық әдістеме бойынша да ізденістер жүргізіліп келгені мәлім. Аталмыш әдістеменің ең басты кемшілігі әрбір дара адамға сипаттамалар бергенде оның бойындағы биологиялық ауытқулық көрсеткіштері топ бойынша алынған көрсеткіштерден гөрі біріншісінің өлшем сандарының көлемі көбінесе артық және ауытқулық деңгейі алшақ болып келеді. Бұл жолмен зерттеу барысында негіз етіп алынатын себебі – әрбір жеке адамдағы расалық ерекшеліктердің көрінісін алдын ала анықтау арқылы ол адамның бірден белгілі бір расалық типке жатқызылатынында. Мұндай әдістеменің бұрыс және қате жері барлық расалық анықтамалар кешенді түрде нәсіл қуалайды және оған бір ғана фактор әсер етеді деген көзқарасты алға тартатындығында. Негізінде, бұл әдістеменің жағымсыз жағы расалық ерекшеліктердің қалыптасуына табиғи ортаның әсерін жоққа шығарумен қатар, дәуірлік (эволюциялық) өзгерістермен де санаспайтындығында жатыр. Бұл әдістеме XIX–XX ғасырларда көбінесе Батыс Еуропаның кейбір елдерінде кеңінен таралды.

Қазақ халқын тарихи антропологиялық тұрғыда зерттеу тек популяциялық деңгейде ғана жүргізілді. Бірақ антропогенезге және одан кейін заманға орай, яғни көне заманға байланысты, зерттеулер барысында табылған қазбадан алынған адам сүйектерінің саны өте аз болғандықтан, оларға мамандар амалсыздан типологиялық деңгейде ғана анықтамалар беруге мәжбүр болады.

Антропологияның әр саласындағы зерттеу нысандарының ерекшеліктеріне орай қолданылатын, жоғарыда айтылған әдістемелерден басқа, өзіндік әдістемелері де болады. Мәселен, дене құрылысының, бас сүйектің, қаңқа сүйектердің, тіс морфологиясының, алақан мен саусақ тері бедерлерінің, қан жүйелерінің, биохимиялық, т.б. зерттеу әдістемелерінің көптеген түрлері белгілі. Жалпы әр ғылым саласындағы әдістемелердің негізгі талабы деректердің құндылық мағынасын барынша жан-жақты әрі терең пайдалану болып табылады.

Сөйтіп, әр түрлі ғылыми салалардағы әдістемелерді кешенді пайдалану арқылы физикалық антропологияның күрделі мәселелерді дәлелді түрде шешуге мүмкіндіктері бар. Алайда, кейбір жағдайда антропологиялық әдістеме арқылы алынған болжам ретіндегі қорытындыларды қоғамдық ғылым өкілдерінің нақты қол жеткен ғылыми нәтиже деп қабылдайтындары да бар. Бұл жағынан алғанда да, әр пәннің әдістемесі мен болжамдары оның ғылыми ерекшеліктеріне қарай ескеріліп қабылдануы қажет.

Бұған қоса авторлар антропологтердің бірнеше халықаралық экспедицияларына да (Индия, Моңғолия, Италия, т.б.) қатысқаны аян. Бұл күнде қазақ антропология ғылымының өкілдері Италияның Болон университетінің мамандарымен Қазақстан бойынша 20 жыл бойы қол үзбей халықаралық деңгейде кешенді зерттеулер жүргізіп келеді. Сондықтан біздің қазақ антропология ғылымының салаларында қолданатын әдістемелері мен ақпаратымыз және зерттеу жүйелерінің үлгісі әлем номенклатурасының биологиялық стандарттық деңгейімен толық сәйкестікте екендігі ешбір күмән туғызбайды.

Қазақ Елінің жерінде жиналған физикалық антропология саласындағы кешенді материалдарды дәл осы сияқты әлем халықтарының материалдарымен тікелей салыстырса, біздің қолданған әдістемелеріміз айтарлықтай қайшылықтар тудырмауы тиіс. Сонымен қатар бірыңғай этникалық топ арасында, бір кезеңде бірегей мамандар жинаған кешенді антропологиялық материалдар бойынша пәнаралық түйістерді анықтауда да бұл зерттеу әдістемелерінің ғылыми маңызы зор. Жалпы бұл жинақталған кешенді антропологиялық материалдар қазақтар үшін XX ғасырдың екінші жартысындағы морфофизиологиялық нақты анықтамалар болып саналумен қатар, оларды келешек дәуірлердегі үдерістерге орай ұрпақтардың өзгеру ерекшеліктерімен салыстыру барысында құн жетпейтін ғылыми эталон болып қала бермек. Былайша айтқанда, келешек қазақ ұрпақтарын зерттеуде әрқашан хронологиялық база, бастау-тірек рөлін атқаратынына әбден сенімдіміз.

Әдістанулық аспектіге сүйеніп айтатын болсақ негізінде, тарихи бағытқа бейімделгендіктен, байырғы Қазақ атамекенінде мыңдаған жылдар бойы орын алған этноантропологиялық байланыстардың антропологиялық сипаттамалардың ерекшеліктері бойынша дұрыс әдістанулық (методологиялық) жолмен шешілуін орынды деп қараймыз. Өйткені антропологиялық зерттеудің негізгі талабы расогенез бен этногенездің ерекшеліктеріне орай алға қойылған мәселелердің ауқымына байланысты. Бұл пән өз зерттеулерін көптеген қоғамдық ғылым салаларымен, әсіресе археология, этнография, жазба тарих, лингвистикамен тығыз байланыста жүргізеді. Мұндай кезде қосымша пайдаланған қоғамдық пәндердің тиісті заңдылықтарын еш уақытта антропологиялық анықтамалармен алмастыруға болмайды және ол пәндердің нәтижелері антропологияның орнына да жүре алмайды. Бұл – методологиялық тұжырымдаманы дұрыс және орынды қолданатын ғылыми пайым. Ал бұл жайды керісінше алып қарастыра алмаймыз, яғни антропологияның негізгі биоәлеуметтік заңдылығын бұзатын болсақ, онда «қоғамдық антропология» деген теріс ғылыми ұғым қалыптасады. Сонымен қатар этникалық пен антропологиялық үдерістердің арасындағы этногенездік пен расогенездік динамикаларды да таза жоққа шығара алмаймыз. Сол сияқты бұл екі түрлі мәселенің арасында әрқашан тікелей байланыс

болады деп те айтуға болмайды. Жалпы биоэлеуметтік заңдылықты өзгертпей және оған сүйене отырып, қоғамдық ғылымдар саласындағы заңдылықтармен салыстыру арқылы олардың өзара тек сәйкестігін және этноантропологиялық үдерістердің бағыттары бір-бірімен қабаттас болғандығын анықтаумен ғана шектелу қажет. Тіпті, кейбір жағдайда антропология пәнінің салалары арасындағы өзіндік заңдылықты да ескеруге тура келеді. Мәселен, антропологиялық жүйелеуде барлық әлемдегі адамдарды негізінде үш расаға (еурпеоид, негроид, моңғолоидқа) бөледі. Ал одонтологиялық (тіс морфологиясы бойынша) жүйелеуде бүгінгі заман адамдарын тек екі топқа ғана ажыратады. Олар: «батыстық» пен «шығыстық» және аралас одонтологиялық типтер. Мұнда «батыстық» топқа – еурпеоид пен негроидтар, ал «шығыстық» топқа – моңғолоидтар жатады.

Сөйтіп, антропологиялық зерттеулер оның әдістанулық аспектісіне нақты сүйеніп тиісті мәселелерді объективтік жолмен шешуге ұмтылады. Сонда ғана биоэлеуметтік және қоғамдық ғылымдардың заңдылықтары өздерінің табиғи ерекшеліктерін бұзбай динамикалық үдерістердің шынайы мәнін нақты аша алады. Тек осы сияқты методологиялық тұрғыдан алып қарағанда ғана «раса», «халық», «мәдениет», «этникалық қауым», «тіл», т.б. атаулар өздерінің биоэлеуметтік пен қоғамдық қауымдастықтар ерекшеліктеріне тиісті ғылыми категориялық анықтамаларға сүйенулері қажет. Мәселен, расалық топ, не болмаса тип – адам организміндегі нәсіл қорының заңдылық ерекшеліктеріне орай қалыптасқан биологиялық санат (категория). Ал этникалық топ, мәдениет, тіл жүйелері болса тек тарихи-элеуметтік үдерістерге байланысты қалыптасқан қоғамдық қауым категориясы болып саналады. Шындығына келгенде, расалық анықтамалар, антропологиялық типтер қоғамның дамуына, мәдениеттің өсіп-өрбуіне тікелей әсер ете алмайды. Сол сияқты қоғамның даму жолдары мен өркениеттің көтерілуі де адам расасына айтарлықтай әсерін тигізе алмайды. Сондықтан бұл екі түрлі санатқа байланысты заңдылықтарды бір-бірімен алмастыруға болмайды. Бұл мәселе туралы антропология ғылымында арнайы жазылған әдебиеттер де аз емес.

Талқылау және нәтижелер. Жоғарыда айтылған шарттардың талаптарына сай түркі халықтарының Қара шаңырағына иелік жасау бұл күнде реті қазақ халқына ғана лайықты орын болар деген пікірдеміз. Бұл жайдың толық дәлелін төмендегі қазақ халқының төрт мың жылдық тарихынан (ж.с.д. XX ғ.-ж.с. XX ғ.) айқын көре аламыз. Және мұншама ұзақ тарих мерзімдері жоғарыдағы шарттарға толық жауап бере алды.

Бүгінгі жеріміздегі археологиялық ізденістерге қарағанда, байырғы Қазақ атамекенін алғаш қоныстанған адам өмірі палеолит заманынан, яғни тас дәуірінен, бастау алғаны айқын болып отыр. Жалпы байырғы Қазақ атамекен жерінен табылған тас құралдардың формасы және оларды технологиялық жасау әдістері сол заманның Еуразия мен Африкадағы дайындау әдістерімен өзара бірдей болғаны күдік тудырмайды. Мұндай тас құралдардың өзара ұқсастықтары байырғы Қазақ атамекен тұрғындарымен аталмыш өңірлердегі адамдардың тұрмыс-тіршілігі бір мерзімде болғандығын айғақтайды.

Бұл арада бір ескерте кететін жайт сол, байырғы Қазақ атамекен тұрғындарының бір ерекшелігі олардың өмір тіршілігінің, қоғамы тас дәуірден бастау алып, одан кейін жез, қола, ежелгі темір, антикалық және түркі қағанаты арқылы үзіліссіз даму сатыларынан өткендігі аян болып отыр. Ең бастысы, байырғы Қазақ атамекеніндегі тұрғындардың ұрпақтар жалғастығы 4-5 мың жыл бойы үзілмеген.

Бұл жайдың нақтылығын Қазақстанның палеоантропология материалдарынан, яғни көне заман адам сүйектерінен, еркін байқауға болады. Сондықтан байырғы Қазақ атамекен тұрғындарының алғашқы антропологиялық анықтамасын неолит пен энеолит дәуірінен (5-7 мың жыл бұрын) бастауға болар еді. Бірақ бұл дәуірге байланысты

жергілікті тұрғындардан қалған адам сүйектері өте аз. Дей тұрсақ та, олардан алынған негізгі краниологиялық көрсеткіштерге және дәуірлес көрші елдерден табылған сүйектерге қарағанда, ол кездегі Қазақстан тұрғындарына тек көне еуропеоидтық ерекшеліктер ғана тән екені белгілі болып отыр (Исмагулов, 1970).

Осы жайларға орай, байырғы Қазақ атамекеніне байланысты тұрғындардың антропологиялық сипаттамаларының қола дәуірінен, яғни ж.с.д. XX-XI ғасырлардан басталғаны орынды болып саналады. Өйткені аталмыш өңірде тұрақты қалыптасқан жергілікті тұрғындардың бұл дәуірдегі көптеген этномәдени ескерткіші сақталып қалған.

Қазақстан бойынша қола дәуірін краниологиялық (адам бас сүйектерін) зерттеулердің нәтижелеріне қарағанда, ол кездегі жергілікті тұрғындар екі жыныс бойынша анықталған аталмыш дәуірдің тұрғындарының морфологиялық құрылымдары толығымен көне еуропеоид расасына (биологиялық термин) жататындықтары айғақтайды. Бұлардың бас пен бет сүйектеріндегі негізгі морфологиялық ерекшеліктеріне назар салатын болсақ, онда олардың бас формасы орташа жұмыр, ал бет биіктігі аласа, екі жалпақ, көз ұяларының формасы төртбұрышты және аласа келеді. Мұрын сүйектерінің бұрышы өте жоғары, яғни жалпы қыры қоңқы түріне жатады. Осы және басқа морфологиялық ерекшеліктерін қосып алып қарағанда, байырғы Қазақ атамекенінің қола дәуірі тұрғындар антропологиялық сипаттары жағынан толығымен көне еуропеоид тектестер ғана болған деп айтуға толық ғылыми негіз бар. Аталмыш раса қола дәуірінен бастап барлық көне тарихи дәуірлерден ортағасырдың соңғы кезеңіне дейін және Қазақ Елінің бүкіл тұрғындар арасында тұрақты расогенездік рөл атқарған. Өйткені, байырғы Қазақ атамекен тұрғындарының қола дәуіріндегі антропологиялық негізін тек қана көне еуропеоид расасын құраған.

Сонымен қола дәуірінің палеоантропологиялық материалдарын негіз етіп, мұны базалық даму орнына алуға толық мүмкіндік барлығына назар аудардық. Ендігі мәселе бұл антропологиялық массив қаншалықты көне Қазақстанның этно-тарихи дәуірлерінде, яғни қола дәуірінен бастап, содан кейін ежелгі темір, түрік дәуірі, ортағасыр мен бүгінгі қазақтарға шейін этноантропологиялық әсерін сақтап қалғандығының сырын ашу болып табылады. Осыған орай, байырғы Қазақ атамекенінің қола дәуірінен кейінгі замандарға жататын тұрғындардың краниологиялық серияларына назар аударғанды жөн көрдік. Отан тарихнамасындағы археологиялық зерттеулерде аталмыш дәуірден кейін оның орнын тарихи алмастырған ежелгі темір дәуірі (ж.с.д. X-IV ғғ.) болып саналады. Қазақстан бойынша аталмыш екі дәуірдің тұрғындары өзара қаншалықты антропологиялық жақындықта болғанын олардың краниологиялық серияларындағы морфологиялық ерекшеліктеріне қарап нақты айтуға болады. Осы бағытты басшылыққа алып ежелгі темір дәуіріне жататын жергілікті тұрғындардың краниологиялық серияларының морфологиялық анықтамаларына назар аударатын болсақ, біріншіден, бұлар бұрынғыдай көне еуропеоид тектестер қатарына жататыны көрінеді. Екіншіден, олар қола дәуірінің краниологиялық серияларымен өте жақын морфологиялық ұқсастықта, яғни бұлардың өзара генетикалық жалғастықтары бар деген сөз. Сонымен қатар ежелгі темір дәуірі тұрғындарының екі жынысы бойынша краниологиялық серияларында азиялық расаның ұшқынының әсері барлығы байқалады. Шамасы ж.с.д. V ғасырдың екінші жартысынан бастап Орталық Азияның азиялық тайпаларының өкілдері байырғы Қазақ атамекеніне кірмелік жасап, жергілікті тұрғындармен араласа бастағаны байқалады. Бірақ, шығыс-азиялық раса өкілдерінің жергілікті араласу үрдісі онша ықпалды емес, яғни деңгейі жоғары болмағандығы көрінеді. Бұл жайдың қарым-қатынасын анықтау үшін кезінде профессор Г.Ф. Дебецтің (Дебец, 1968: 58–71) ғылыми айналымға енгізген биостатистикалық әдісін, яғни еуропеоид пен моңғолоид өкілдерінің өзара араласқан

метистік топта моңғолоид элементінің шартты үлесін анықтау формуласын пайдаландық. Сонымен аталмыш пайдаланған әдістеменің нәтижесіне қарағанда ежелгі темір дәуірінің байырғы Қазақ атамекені тұрғындарының краниологиялық сериясында моңғолоид, яғни азиялық раса элементінің шартты үлесінің көлемі шамамен 15%-дан аспайтындығы анықталды. Осы алынған анықтамаға сүйенсек, байырғы Қазақ атамекенінде бұл ең алғаш басталған метистену үрдісі болып саналады.

Осы арада ескерте кететін жайт, ол қазақтардың байырғы ата-бабалары бұл мерзімге дейін көне еуропеид бейнесі ешбір өзгерсіз және бөгде тайпалардың биологиялық қоспасыз екі мың жарым жыл бойы, яғни 30 ғасыр шамасында өз жерінде тұрақты сақтап мекен еткен.

Аталмыш дәуірлерде байырғы Қазақ мекенінде расалық араласу процесі қалай өрбіп өскенін анықтау үшін профессор Г.Ф. Дебецтің формуласы арқылы біртіндеп кірмелік жасаған моңғолоид элементінің үлесін шығаруды жөн көрдік. Бұл әдістемені байырғы Қазақ атамекеннен жиналған краниологиялық серияларға қолданып одан алынған нәтижелер 1-суретте беріліп отыр.

Мұндай тарихи жәйда қазақ атабабалары өз жері мен елінде үш мың жыл бойы өздері ғана тұрып (көк түсті бояу) тек өз этно-тарихы мен мәдениетінің негізін орнатқан. Бұл жайды мына суреттен байқауға болады.

Беріліп отырған схемаға қарағанда көз тартатын жай ол байырғы Қазақ атамекенінде жергілікті көне еуропеид тайпыларының этноантропологиялық ұрпақ жалғастығы 50 ғасыр бойы үзілмейтіндігін айғақтайды. Сонымен қатар 20 ғасыр бойы еліміздің этнотарихи дәуірлерінде кірмелік жасап келген азияттық расаның жалпы үлесі 70 % аспағандығын байқатады. Сөйтіп бұл күнде қазақ халқының антропологиялық бейне құрылымының көнелігінің ерекшелігі сонда оның байырғы ата-бабаларының 1/3 үлесі тайға таңба басқандай сақталып қалған. Ата-бабаларымыздың бұл антропологиялық ерекшеліктері «мен қазақпын» деген адамның бір тал шашында, бір тамшы қанында, бір азу тісінде, аяқ тұрқында т.б. морфологиялық пен физиологиялық ерекшеліктерінде сақталып қалғаны бұл күнде аян болып отыр.

Аталмыш әдістемеден басқа, қазақ халқы өзінің жерінде және елінде туған ата-бабаларымен бес мың жыл бойы ұрпақтар жалғастығы үзілмей тұрақты түрде бүгінгі Қазақстан жерінде өмір сүріп келе жатқанын мына бір төмендегі сурет арқылы дәлелдеуге толық мүмкіндік бар.

Қазақтардың түрік өркениетін уағыздағаны күмән туғызбайды. Бұған қосымша дәлелді Атилланың атын келтіруге болады. Оның туып өскен жері – Орталық Азия және бұл кезде түркі әлемі үстемдік еткен. Бірақ бұл арада ескертетіні мадиярлар (венгрлер) оның атын екі «л» арқылы жазғанды талап етеді. Шындығына келгенде мадияр тілінің өзегінде көне түрік тілі жатыр. Сонымен қатар тарихи деректерге қарағанда XVI ғасырдың аяғына дейін мадиярларда қыпшақ тілі ресми пайдаланған. Бүгінгі түрік әлемінің отырыстарында мадияр өкілдері әрдайым қалмай қатысып жүр.

1-сурет. Қазақстанды Қара шаңыраққа сәйкестендіріп суреттеу нұсқасы
[Fig. 1. A version of describing Kazakhstan in accordance with Kara Shanaryak]

Ал соңғы екі мың жыл бойы біртіндеп көне қазақ жеріне шығыстан тайпалар кірмелік жасаған (ашық сары бояу). Оны жергілікті тұрғындардың бейне жүзінен көре аламыз. Осыншама уақыт бойы араласу салдарынан бүгінгі қазақтардың бейнесінде, дене құрылысында моңғолоид компонентінің 70 % пайда болды. Ал қалған 30 % көне ата-бабаларынан тікелей сақталып қалған ерекшеліктер деп санаймыз. Бұл жайды біздер 30 жыл бойы бүгінгі ауылдық жерде тұрып жатқан қазақтар арасында бір мезгілде, бір топ өкілдерін антропология ғылымының 6 бірдей саласы бойынша - соматологиясын, тіс морфологиясын, қан жүйелерін, дерматоглификасын, дәм сезімін, бас сүйек морфологиясын зерттеу арқылы дәлелдедік.

Енді мына жайға назар аударғанды жөн көрдік. Ол бүгінгі қазақ халқының 4 мыңжылдық антропологиялық қалыптасу жолдарын байырғы Қазақ атамекен тұрғындарының дәуірлік және мыңжылдық даму сатылары арқылы да көруге мүмкіншілік бар. Сондықтан аталмыш аймақта тұрғындарының бас сүйек құрылымының ерекшеліктерін тек этномәдени дәуірлер бойынша ғана қарап қоймай, сонымен бірге әрбір мыңжылдықта қандай өзгерістерге ұшырағанына да назар аударып анықтауды ғылыми тұрғыдан орынды деп ұйғардық. Өйткені байырғы Қазақ атамекенінен жиналған краниологиялық материалдар ж.с.д. XX ғасырдан бастап, кешегі өткен XX ғасырға дейін үзіліссіз мерзімді, яғни 4 мыңжылдық уақытты қамтиды. Аталмыш мыңжылдықтарға орай краниологиялық сериялардың екі жыныс бойынша әрқайсысын жеке-жеке және сериялардың ғылыми бағдарламалық мәнін арттыру үшін осы екі жыныс серияларын қосып алып та қарадық. Осы мақсатпен Г.Ф. Дебецтің әйелдер бас сүйегінің өлшемдерін ерлер өлшемдерімен теңестіруге ұсынған теңдік коэффициенттерді пайдаланып шартты краниологиялық кесте жасалды. Сөйтіп байырғы Қазақ атамекенінің барлық тарихи дәуірлері бойынша жиналған краниологиялық материалдар бір ортақ жүйеге топтастырылды. Жоғарыда айтылған жыныс ерекшеліктері мен этномәдени дәуірлер және мыңжылдық хронологиялық мерзім ескеріле отырып, бас сүйектің токсономиялық мәні жоғары бірнеше краниологиялық өлшемдердің яғни бет сүйек биіктігі, жақ сүйек ені, назо-маляр бұрышы, зигмаксилляр бұрышы, мұрын сүйек бұрышы т.б. морфологиялық анықтамалар бойынша бірнеше арнайы графиктер сызылды. Олардың барлығы

біздердің еңбектерімізде жария етілген (Исмагулов, Исмагулова, 2017; Ismagulov, Ismagulova, 2009: 4-9). Бұл арада аталмыш анықтамалардың төрт мың жылдық этномәдени дәуірлік пен мыңжылдық даму сатыларының барлық графикалық суреттерін бұл мақалада беруге мүмкіншілік болмай тұр. Оларды жоғарда келтірілген кітаптардан көруге болады. Жалпы беріліп отырған графиктердегі краниологиялық даму сатыларына қарағанда, қола дәуірінен бастап бүгінгі заманға дейін ешбір генетикалық үзіліссіз дамыған және басқа бір тарихи бағытқа толқымай тек бір ғана расогенетикалық аспекті бойынша дамыған этномәдени үрдістер бар, бұл – мыңжылдық даму арқылы қазақ халқын қалыптастырған біріңғай морфологиялық құрылым болып саналады.

Сонымен, төрт мың жыл бойы байырғы Қазақ атамекенінде бұл морфологиялық анықтамалардың дәуірлік өзгерістердің негізгі бағыты әр саққа бұрылмай, өзіндік табиғи палеоантропологиялық заңдылықтармен өтуі тек қазақ халқына ғана тән краниологиялық құрылымды өмірге әкелген. Жалпы бүгінгі Қазақ Елінің этногенетикалық өзегі мен мәйегін бес мың жыл бойын туған ата-балалары арқасында сақтап қалған тек бір ғана ұлт, қазақ ұлты, деп ашық айта аламыз (Смағұлов, Смағұлова, 2020; Смағұлов, Смағұлова, 2024). Олай болса Қазақстанды Қара шаңыраққа иелік жасау орынды болар пікірдеміз.

Қазақстан жеріндегі төрт мыңжылдық краниологиялық даму ерекшеліктері анықталғаннан кейін, бүгінгі қазақ халқының морфофизиологиялық құрылымдарының этникалық ішкі бірлестігі мен тұтастығына назар аударғанды жөн көріп отырмыз. Өйткені, байырғы ата-бабалары сияқты бүгінгі қазақтардың да аймақтар мен жүздерге бөлінбейтіні және өзіндік антропологиялық статусы болуға тиіс. Өткен ХХ ғасырда 30 жыл бойы қазақ халқының арасында арнайы жүргізілген кешенді зерттеулерге, яғни соматологиясына, қан жүйелеріне, тіс морфологиясына, саусақ және алақан тері бедерлеріне, бас сүйек морфологиясынан т.б. алынған анықтамалардың нәтижелеріне қарағанда, туған халқымыз морфофизиологиялық тұрғыдан толық ажыратылмайтыны мәлім болып отыр. Сонымен, бүгінгі қазақ халқының морфофизиологиясының ерекшеліктері байырғы ата-бабаларының ерекшеліктерімен толық қабысқанын ешкім жоққа шығара алмайды. Сонымен қатар, барлық кешенді антропологиялық зерттеулерге қарағанда, қазақ халқының ішкі бірлігі (гомогендігі) сондай, оны аймақтарға және субэтникалық топтарға (жүздерге) бөлудің ешбір мүмкіншілігі жоқ. Бұл туралы да бірнеше дендрограммалар сызылды және олар жария етілген болатын (Исмагулов, Исмагулова, 2021a; Смағұлов, Смағұлова, 2021b; Ismagulov, Ismagulova, 2021c; Ismagulov; Ismagulova, 2021d).

Сөйтіп барлық антропология салалары бойынша қазақтар бірегей гомогендік популяция болып шықты, яғни жүздерге, аймақтарға да бөлінбейді. Мұндай кешенді зерттеулер елімізде тұңғыш рет жүргізіліп отыр. Бұл арада мынадай бір морфологиялық дәйекке сүйеніп айтқанды жөн көріп отырмыз. Ол көне заман Қазақстан тұрғындарының таксономиялық мәні өте жоғары бет сүйектері әрбір мыңжылдықта бар болғаны болар-болмас өзгерістерге ұшыраған, мысалы жоғарғы бет бұрышы ($\angle 77$) $1,6^\circ$, ал оның төменгі бұрышы ($\angle zm'$) $1,7^\circ$ өзгерген. Бет биіктігі 1,6 мм өскен, ал оның ені 1,7 мм өскен, тағы басқалар. Тәуелсіз үшінші мың жылдықта, халықтың ұлттық сапасы оянған уақытта аталмыш өлшемдер мұндай өзгерістерге айтарлықтай ұшырай қоймас деген пікірдеміз. Олай болса ХХХ ғасырдың аяғында ұрпақтар ХХ ғасырдың аяғындағы қазақтарды өз бабаларымыз деп толық айта алады. Сондықтан Қазақстанды Қара шаңырақ деп атағаны орынды деп санаймыз. Бұл алынған ХХ-ғасырдағы анықтамаларды толық сақталу жолында бүгінгі қазақтардың ұрпақтары үстіміздегі 3-мың жылдықтың аяғында қаншалықты антропологиялық өзгеріске ұшырайтынын анықтауға толық мүмкіндігі бар. Яғни ХХХ ғасырдың соңында

тіршілік еткен ұрпақтар бір мың жылда қазақ жеріндегі тұрғындар қандай антропологиялық өзгерістерге ұшырағандарын нақтылы білетін болады. Мұндай халық туралы этно-тарихи құбылысты ешбір ғылым саласынан көре алмайсыз.

Қазақстан түркі әлемінің Қара шаңырағына иелік жасауда мына бір суретті ұсынғанымыз дұрыс болар. Мұнда қазақтар өз жері мен елінде ата-бабаларының бұдан 50 ғасыр бұрын тұңғыш шаңырағын көкке көтерген, әлі де тік ұстап келеді. Оған куә ретінде 8 ата-бабаларымыздың реконструкциясын келтіріп отырмыз (1 сурет). Барлық реконструкциялар М.М. Герасимовтың танымал әдістері арқылы жасалды. Олардың барлығын іске асырған оның шәкірттері – тарих ғылымының кандидаты Т.С. Балыева, тарих ғылымының докторы Е.В. Веселовская еді. Бұл ғылыми реконструкциялар өткен дәуірдегі адамдардың бейне жүздерін толық айғақтайды.

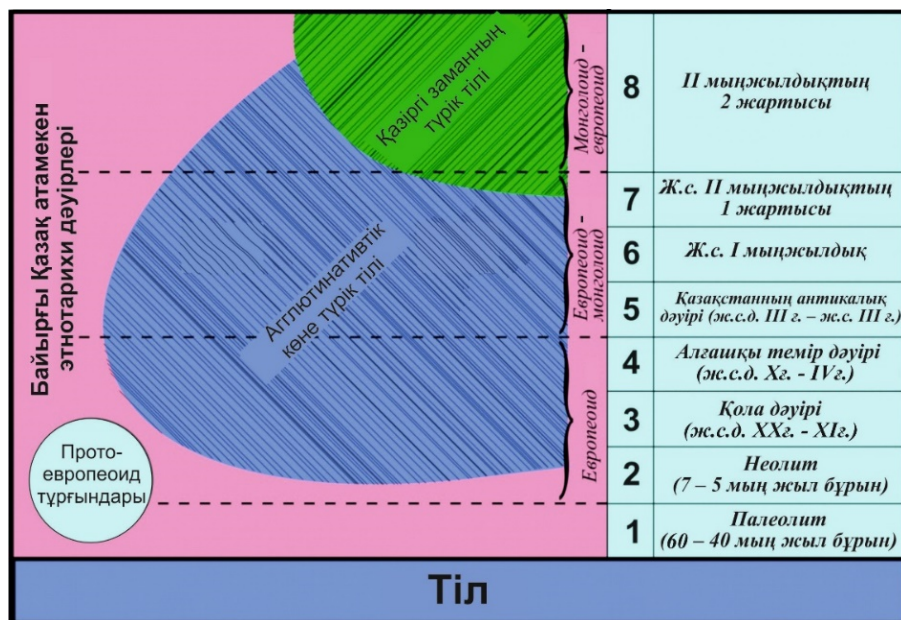
Ал ортасына Абайдың суретін қойдық. Өйткені ол біріншіден бүгінгі қазақтардың антропологиялық бейнесін айғақтайды, екіншіден қазақтардың ақыл-ойын, еркін елестетеді. Бұл тарихи көріністер ғылыми тұрғыдан толық дәлелін таба алады.

Бүгінгі қазақ халқының антропологиялық бірегейлігі мен тұтастығын оның тіл жүйесінен де көре аламыз. Өйткені қазақ тілінің ортақтығы сондай бұл тілде диалекті жоқ, бары тек говор ғана.

Жалпы қазақ ата-бабаларының тіл жүйесі ж.с.д. I мыңжылдықта түркі тілінде сөйлегендері бұл күнде мамандар арасында күдік тудырмайды. Сонымен қатар 2 суретте түркі әлем тілінің қаншалықты таралым алғаны беріліп отыр (2 сурет). Байырғы Қазақ атамекенінің жергілікті тұрғындарының мұндай антропологиялық бөлінісі бабаларымыз бастапқыда сөйлеген тілінің, яғни көне түркі тілінің, ұзақ заман бойы қызмет етуіне сеп болуы әбден ықтимал.

Ал бүгінгі егемен қазақ халқының мемлекеттік басқару жүйесі соңғы 30 жыл көлемінде 170 мемлекетпен кешенді қарым-қатынас жасау деңгейіне көтерілді. Бұл – халқымыздың тарихында танымалдықтың алғашқы бірегей көрінісі болып саналады. Бұған үлкен дәлел ретінде Қазақстанның Қара шаңыраққа иелік жасаудың алғашқы көрінісі болмақ.

Бұл арада тағы бір айтатын мәселенің бірі бүкіл Еуразияның аймағында 2 миллиардтан артық түркі тайпаларының халқы тұрады. Оларға бәріне ортақ мемлекет құрудың ешқандай мүмкіншіліктері жоқ. Сондықтан оларға жалпы түркілік қауымдастықты құру жолы орынды болар деген пікірдеміз. Егер ондай қауым болса түрік тайпаларының бұл күндегі өмір тіршілігі жеңіл болар деген үміттеміз. Өйткені, империялық үстемдіктерді іске асыру үшін халықтарды бөлшектеу өте тиімді. Ал олардың біріккен үлкен өзара саяси одағы болса оларға империялық үстемдік жүргізу үшін өте қиын болады. Сондықтан бұл күнде ортақ түрік саяси қауымын құру өте орынды деп санаймыз. Және бұған бұл күнде мүмкіншіліктер де бар. Мұндай жағдайда бүкіл түрік әлеміне ортақ тіл мен жазбаларға да көшу жолы орынды болар еді. Бұл айтылған пікірлер келешектегі жұмыс күн тәртібіне орай тиісті орын алар деген үміттеміз.

2-сурет. Жергілікті тұрғындар ортасының лингвистикалық дамуының (жалғамалы тіл) негізгі, шартты кезеңдері және байырғы Қазақ атамекеніндегі негізгі этно-тарихи кезеңдеріне орай (ер адамдардың краниологиялық топтамаларының мәліметтері бойынша) антропологиялық өзгерістері [Fig. 2. Anthropological changes (according to the data of the craniological collections of men) in connection with the main, conditional stages of the linguistic development of the local population environment (flexible language) and the main ethno-historical periods in the native Kazakh homeland]

Жоғарыда келтірілген барлық анықтамаларды, сайып келгенде, бұл күнде түркі халықтарының Орталық Азия аймағындағы Қара шаңырағына иелік жасау, негізінде, қазақ халқының үлесінде деген бірден-бір дұрыс шешім болатынын көрсетеді (Смағұлов, Смағұлова, 2019). Мұндай шешімнің түркі халықтарының келешегі айтарлықтай баянды болуына мол әсері болар деген үміттеміз.

Бұл мақалада Елтаңба туралы да ұсынымызды білдірмекпіз, өйткені Елтаңба халықтың ата тегінің түйіндісі болып саналады. Сондықтан жоғарыда айтылған фактілер толығымен ескерлуі қажет. Кейбір мемлекеттердің Елтаңбаларының көбі ойдан шығарылған суреттер саналады. Мысалы Ресей мемлекетінің Елтаңбасында екі басты жыртқыш бүркіттің, ал Қазақстанның Елтаңбасында екі қанатты жылқының бейнеленуі, этнотекке қатысы жоқ, ойдан шығарылған бейнелер. Сондықтан Қазақтың егеменді елінің Елтаңбасын жасағанда оның этнотегінің тарихын бейнелеу орынды деп санаймыз. Бұл арада қазақтың ата-бабалар заманынан бері киелі символы шаңырақ болып саналады.

Бір қызығы мынандай фактілер бар: көне грек архитектурасында үй төбесін шаңырақсыз (күмбезсіз) тік жапқан. Тек рим дәуірінің архитектурасы бойынша шаңырақ (күмбез тәрізді) формасы шығыстың шаңырағына еліктеп жасала бастаған. Бұл туралы қазақ сәулетшісі Р. Нұрмағамбетов алғаш рет айтқан болатын.

Киіз үйдің шаңырағы мен қабырғаларын ағаштан ер адамдар жасайтын болатын. Ал оның сырты мен ішін киізбен жабықтау ісі әйелдердің қолында болған. Сондықтан қазақтың ата-аналары киіз үй құрылысын екеуі де бірдей жүзеге асырған. Жоғарыда айтылғандай алғаш рет шаңырақ көтеру жұмысы екі жынысқа ортақ болған. Бұл жағдай қазақ халқында бүгінгі күнге дейін сақталып келген.

Жоғарыдағы аталмыш жәйларға сәйкес Елтаңбаның суреттеу нұсқасын келтіргенді жөн көріп отырмыз (3 сурет).

Сондықтан Елтаңбада бастысы шаңырақ, ортасында жеті-бұрышты жұлдыз, оң жағында өндіріс зауыты, сол жағында егін шаруашылығын бейнелейтін комбайн, ортасында – 50 ғасыр деген жазу, шаңырақ, таулар мен күн нұры, астында Қазақстан жазуы. Елтаңбада осындай ғылыми көріністерді бергенді өте орынды деп санаймыз. Ұсынып отырған Елтаңба бұл жайды нақтылы елестете алады деген пікірдеміз. Бұл айтылған жәйлар Елтаңбамен тығыз байланысы бары хақ.

Мақаламыздың соңында бүгінгі заман түркі халықтарының оқырман қауымының алдында этномәдени мәртебесі жоғары тарихи жайға байланысты бір ұсынысты айтқанды жөн көріп отырмыз. Ол бүкіл түркі халықтарының ата-бабаларынан сақталып қалған Еуразия масштабында дара түркітілді сақ тайпасының дара қабірінің үстіне 2010 ж. Мәңгілік Ел аркасы салынған болатын. Негізінде, мұндай ескерткіш тек бір ғана Қазақ Елінің Астана қаласында бар. Бұл күнде Мәңгілік Ел аркасының астында жатқан қабірдің ж.с.д. VII-VI ғасырларына, түрік тайпыларына жататынын ескере отырып айтатын болсақ, түркі халықтарының тізе бүгіп, бас иетін киелі ата-бабаларының қабірлерінің бірі ретінде әлемге келешекте танымал болса екен деген үміттеміз. Бүгінгі түркі қауымына жасап отырған бұл ұсыныс оңға басса, түркі әлемінің рухы мен бірлігі әрқашан жоғары болары хақ!

3-сурет. Елтаңбаның жобасы
[Fig.1. The project of the state Emblem].

Қорытынды. Қазақ халқының расогенезі мен этногенезі байланыста бес мың жыл бойы шаңырақ көтергеніне орай Қазақстанды шартты түрде түркі елінің Қара шаңырағы деп атағанымыз шындыққа бір табан жақын болар деген пікірдеміз. Сонымен қатар қазақ Елтаңбысының үлгісін де ұсынғанды жөн көріп отырмыз.

Әдебиеттер

Абай Құнанбайұлы, 1977 — *Абай Құнанбайұлы* Бірер сөз қазақтың қайдан шыққаны туралы // Шағармаларының екітомдық толық жинағы. Екінші том. Аудармалар мен қарасөздер. Алма-Ата: «Ғылым», 1977. 230 б.

Дебец, 1968 — *Дебец Г.Ф.* Опыт краниологического определения доли монголоидного компонента в смешанных группах населения СССР // Проблемы антропологии и исторической этнографии Азии. Москва, 1968. С. 58–71.

Исмагулов и др., 2008 — *Исмагулов О., Сихимбаева К., Исмагулова А.* Этническая дерматоглифика казахского народа. Алматы, 2008. 340 с.

Исмагулов, 1970 — *Исмагулов О.* Население Казахстана от эпохи бронзы до современности (палеоантропологическое исследование). Алма-Ата, 1970. 232 с.

Исмагулов, 1977 — *Исмагулов О.* Этническая геногеография Казахстана (серологическое исследование). Алма-Ата, 1977. 160 с.

Исмагулов, 1982 — *Исмагулов О.* Этническая антропология Казахстана (соматологическое исследование). Алматы, 1982. 212 с.

Исмагулов, Исмагулова, 2017 — *Исмагулов О., Исмагулова А.* Происхождение казахского народа (по данным физической антропологии). Алматы, 2017. 197 с.

Исмагулов, Исмагулова, 2021a — *Исмагулов О., Исмагулова А.* Очерки по антропологии казахского народа и его предков. Нур-Султан: Международная Тюркская академия, 2021. 128 с.

Исмагулов, Сихымбаева, 1989 — *Исмагулов О., Сихимбаева К.* Этническая одонтология Казахстана. Алматы, 1989. 237 с.

Смағұлов, 2011 — *Смағұлов О.* Қазақ халқының антропологиялық тарихы. Алматы: Алдоңғар, 2011. 283 б.

Смағұлов, Смағұлова, 2019 — *Смағұлов О., Смағұлова А.* Түркі халықтары қара шаңырағының иесі қазақ халқы болары хақ // Материалы IV Форума гуманитарных наук «Ұлы Дала» («Великая Степь»), организованного Международной Тюркской академией 24 июня 2019 г. Нур-Султан. Б. 5-11.

Смағұлов, Смағұлова, 2020 — *Смағұлов О., Смағұлова А.* Қазақ халқы және ата тегі. Астана: Арна, 2020. 472 б.

Смағұлов, Смағұлова, 2021b — *Смағұлов О., Смағұлова А.* Қазақ халқы мен оның ата тегіне орай антропологиялық очерктер. Нур-Султан: Халықаралық Түркі академиясы, 2021. 128 б.

Смағұлов, Смағұлова, 2024 — *Смағұлов О., Смағұлова А.* Қазақ халқы және ата тегі. Кешенді физикалық антропология анықтамаларына негізделген (ж.с. XX ғ. – ж.с.д. XX ғ. дейін). [Kazakh people and ancestry. Based on definitions of comprehensive physical anthropology (20th century BC - 20th century AD)]. Singapore: South Ocean Publishing House, 2024. 371 p. (In Chinese).

Ismagulov, Ismagulova, 2009 — *Ismagulov O., Ismagulova A.* Anthropological characteristics of Kazakh people and sources of its formation // Отан тарихы, 2009. No. 2. С. 4-9.

Ismagulov, Ismagulova, 2021c — *Ismagulov O., Ismagulova A.* Essays on the anthropology of Kazakh people and their ancestors. Nur-Sultan: International Turkic Academy, 2021. 128 p.

İsmagulov, İsmagulova, 2021d — *İsmagulov O.; İsmagulova A.* Kazak Halkinin ve Atalarinin Antropolojisi ile İlgili Yazilar [Essays on the anthropology of Kazakh people and their ancestors] Nur-Sultan: Uluslararası Türk Akademisi, 2021. 128 p. (In Turk.).

References

Abay Kunanbayuly, 1977 — *Abay Kunanbayuly.* Birer soz kazaktyn kaydan shykkany turaly. [Some words about the origin of Kazakhs] // Shagarmalarynyn ekitomdyk tolyk jinagy. Ekinshi tom. Audarmalar men karasozder. Alma-Ata: «Gylym», 1977. 230 p. (In Kaz.).

Debets, 1968 — *Debets G.F.* Opyit kraniologicheskogo opredeleniya doli mongoloidnogo komponenta v smeshannyih gruppah naseleniya SSSR. [Experience of craniological determination of the proportion of the Mongoloid component in mixed groups of the population of the USSR] // Problemy antropologii i istoricheskoy etnografii Azii. Moscow, 1968. Pp. 58–71. (In Russ.).

Ismagulov et al, 2008 — *Ismagulov O., Sihimbaeva K., Ismagulova A.* Etnicheskaya dermatoglyfika kazahskogo naroda. [Ethnic dermatoglyphics of the Kazakh people]. Алматы, 2008. 340 p. (In Russ.).

Ismagulov, 1970 — *Ismagulov O.* Naselenie Kazahstana ot epohi bronzы do sovremennosti (paleoantropologicheskoe issledovanie). [Population of Kazakhstan from the Bronze Age to the present (paleoanthropological study)]. Alma – Ata, 1970. 232 p. (In Russ.).

Ismagulov, 1977 — *Ismagulov O.* Etnicheskaya genogeografiya Kazahstana (serologicheskoe issledovanie). [Ethnic genogeography of Kazakhstan (serological study)]. Alma – Ata, 1977. 160 p. (In Russ.).

Ismagulov, 1982 — *Ismagulov O.* Etnicheskaya antropologiya Kazahstana (somatologicheskoe issledovanie). [Ethnic anthropology of Kazakhstan (somatological study)]. Алматы, 1982. 212 p. (In Russ.).

Ismagulov, Ismagulova, 2009 — *Ismagulov O., Ismagulova A.* Anthropological characteristics of Kazakh people and sources of its formation // Отан тарихы, 2009. No. 2. Pp. 4-9.

Ismagulov, Ismagulova, 2017 — *Ismagulov O., Ismagulova A.* Proishojdenie kazahskogo naroda (po dannym fizicheskoy antropologii). [Origin of the Kazakh people (according to data of Physical Anthropology)]. Алматы, 2017. 197 p. (In Russ.).

Ismagulov, Ismagulova, 2021a — *Ismagulov O., Ismagulova A.* Ocherki po antropologii kazahskogo naroda i ego predkov. [Essays on the anthropology of Kazakh people and their ancestors]. Nur-Sultan: Mejdunarodnaya Tyurkskaya akademiya, 2021a. 128 p. (In Russ.).

Ismagulov, Ismagulova, 2021c — *Ismagulov O., Ismagulova A.* Essays on the anthropology of Kazakh people and their ancestors. Nur-Sultan: International Turkic Academy, 2021. 128 p.

İsmagulov, İsmagulova, 2021d – *İsmagulov O.; İsmagulova A.* Kazak Halkinin ve Atalarinin Antropolojisi ile İlgili Yazilar. [Essays on the anthropology of Kazakh people and their ancestors]. Nur-Sultan: Uluslararası Türk Akademisi, 2021. 128 p. (In Turk.).

Ismagulov, Sihimbaeva, 1989 — *Ismagulov O., Sihimbaeva K.* Etnicheskaya odontologiya Kazahstana. [Ethnic odontology of Kazakhstan]. Almaty, 1989. 237 p. (In Russ.).

Smagulov, 2011 — *Smagulov O.* Kazak halkyinyin antropologiyalyk tarihi. [Anthropological history of the Kazakh people]. Almaty: Aldongar, 2011. 283 p.

Smagulov, Smagulova, 2019 — *Smagulov O., Smagulova A.* Turki halyiktaryi Kara shanyiragyinyin iesi kazak halkyi bolaryi hak. [The owner of the Kara shanyrak of the Turkic peoples is the Kazakh people] // Materialyi IV Foruma gumanitarnyih nauk «Ulyi Dala» («Velikaya Step»), organizovannogo Mejdunarodnoy Tyurkskoy akademiey 24 iyunya 2019 g. Nur-Sultan. Pp. 5-11. (In Kaz.).

Smagulov, Smagulova, 2020 — *Smagulov O., Smagulova A.* Kazak halkyi jәne ata tegi. [Kazakh people and ancestry]. Astana: Arna, 2020. 472 p. (In Kaz.).

Smagulov, Smagulova, 2021b — *Smagulov O., Smagulova A.* Kazak halkyin men onyin ata tegine oray antropologyalyk ocherkter. [Essays on the anthropology of Kazakh people and their ancestors]. Nur-Sultan: Halyikaralyk Turki akademiyasy, 2021b. 128 p. (In Kaz.).

Smagulov, Smagulova, 2024 — *Smagulov O., Smagulova A.* Kazak halkyi jane ata tegi. Keshendi fizikalyik antropologiya anyktamalaryina negizdelgen (j.s. XX ғ. – j.s.d. XX ғ. deyin). [Kazakh people and ancestry. Based on definitions of comprehensive Physical Anthropology (20th century BC - 20th century AD)]. Singapore: South Ocean Publishing House, 2024. 371 p. (In Chinese).

ОТАН ТАРИХЫ. 2024 № 27 (2)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ. 2024. № 27 (2)

МЕТОДОЛОГИЯ / METHODOLOGY

Смағұлов О., Смағұлова А.

ҚАЗАҚСТАН – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ 50-ҒАСЫРЛЫҚ ЭТНИКАЛЫҚ ТАРИХЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ҚАРА ШАҢЫРАҒЫ.....284

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Әбсадық А. А., Исенов Ө. И.

ӘБІЛҚАЙЫР (1693 - 1748) ТУРАЛЫ ТАРИХИ АҢЫЗДАР:
«ХАН СҮЙЕГІ» ҚОРЫМЫ, ҚАРАҚҰМ ҚҰРЫЛТАЙЫ.....301

Аманова М.И.

ТРАДИЦИЯ 和亲 (ХЭЦИНЬ): ДИНАСТИЧЕСКИЕ БРАКИ МЕЖДУ КИТАЕМ И ТЮРКСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ ДИНАСТИИ СУЙ.....317

Жолдасұлы Т., Байжанова Г.Н.

СОВЕТТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМДЫҚ ҚАСИЕТТІ ЖЕРЛЕР:
АТЕИСТІК ШАБУҢАЛ МЕН ҮГІТ-НАСИХАТ.....328

Қамбарбекова Ф.Ә.

«ТАРИХ-И МУҒУЛ» ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ БОЙЫНША ДЕРЕККӨЗ РЕТІНДЕ.....347

Қанаатов Е.Е. (Узбекистан)

ДӘУКЕСКЕН (УЭЗІР) ҚАЛАСЫ 361

Қапбаров Г.Ш., Гюндозду А., Шашаева Г.К.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ КӨШІ-ҚОН ҮДЕРІСТЕРІНІҢ
ДИНАМИКАСЫ (1991-2023 жж.).....376

Кванбау О. (Турция)

KEY CONCEPTS OF THE MEIJI PERIOD IN GENRO COUNCIL
STUDIES (LATE XIXth CENTURY).....389

Munai Ye. (КНР), Abdilashim D. (Япония)

RESEARCH ON THE NOBLE TITLES IN ÖTÄMİŞ HÄJĪ'S ĆINGİZ-NĀMA.....403

Оралова А.А., Қабылдинов З.Е.

ҚОЖАБЕРГЕН БАТЫР ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНЫҢ ШЫҒЫС ШЕКАРАСЫ.....413

Ошан Ж., Борбасов С. М., Оралова А.А.

ДЖУНГАРСКИЙ НОЙОН АМУРСАНА, КАЗАХСКИЙ ХАН АБЫЛАЙ И
КОЖАБЕРГЕН БАТЫР.....432

Saktajanova Z.G., Baigozhina G.M.

CONSTRUCTING THE NATIONAL IDENTITY OF KAZAKHS IN LITERARY
WORKS OF HISTORICAL GENRE IN THE 1960-1970s.....450

Sheriyazdanov B.R., Akanov K.G.

KOREANS DEPORTED TO KAZAKHSTAN: HISTORICAL MEMORY
AND EXPERIENCE OF ADAPTATION.....466

Sultangazy G.Zh., Nurbayev Zh.Ye., Medeubayev Ye.I.

DEVELOPMENT OF BIOGRAPHICAL RESEARCH AS A FACTOR
OF CONCEIVING NATIONAL IDENTITY.....481

Торайгыров Е.М.

ВОПРОС О ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ИРТЫШСКОЙ ДЕСЯТИВЕРСТНОЙ
ПОЛОСЫ (XIX – НАЧАЛО XX В.).....493

АРХЕОЛОГИЯ / ЭПИГРАФИКА

Мүминов Ә.Қ. (Турция), Медерова Д.Е., Дүйсенов Б.Д.

«АБАТ-БАЙТАҚ» ҚОРЫМЫНЫҢ АРАБЖАЗУЛЫ ЭПИГРАФИКАЛЫҚ
ЕСКЕРТКІШТЕРІ – АЛТЫН ОРДА КЕЗЕҢІНЕН KEЙІНГІ ҚОҒАМНЫҢ ДЕРЕККӨЗІ РЕТІНДЕ.....514

Бекзатқызы И.

ОЙКОНИМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ:
ФОРМИРОВАНИЕ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ.....529

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.
